

ЕКОПЪТЕКИ В СЯНКАТА НА КОМБИНАТА: траектории на природата в постиндустриален Източен Сибир

КОНСТАНТИН ГЕОРГИЕВ

Hiking Trails in the Factory's Shadow
Trajectories of Nature in Post-Industrial Eastern Siberia

Konstantin Georgiev

Резюме: Настоящият текст разглежда трансформациите в границата между един източносибирски постиндустриален град и заобикалящата го природа през призмата на пенсионирани учени и тяхната работа в рамките на различни проекти, финансирани чрез грантове и целящи опазването на редки видове и развиването на инфраструктура за екотуризм. Като проследявам начините, по които учените се ангажират с природата около своя град, показвам промяната в ценностните режими, отношението към околната среда и начините, по които информантите ми се опитват да си осигурят ниша в зеленото бъдеще на града, което местните и федералните власти са обещали и заложили в редица документи, а местните жители считат за неизбежно.

Ключови думи: постиндустриализъм, крайградска природа, стойност, ценност, Сибир

Abstract: This text examines the transformations of the conceptual border between an East Siberian post-industrial city and its surrounding nature through the lens of retired scientists and their work on various grant-funded projects aimed at protecting rare species and developing ecotourist infrastructure. By tracing the ways in which the scientists engage with the nature around their city, I show the change in value regimes, attitudes towards the environment, and the ways in which my interlocutors are trying to secure a niche in the green future of the city, which local and federal authorities have promised and committed to in a number of documents, and which local residents consider inevitable.

Keywords: post-industrial, periurban nature, value, Siberia

Екопътеки в сянката на комбината: траектории на природата в постиндустриален Източен Сибир

КОНСТАНТИН ГЕОРГИЕВ

Градината на Елена Дмитриевна¹ в малкия град Байкалск на южните брегове на Байкал прилича на съседските градини само на пръв поглед: редове домати, копър, репички и малък парник, а също така и множество цветя. Така я виждах и аз в началото, докато един летен следобед на 2019 г. Елена Дмитриевна не ме разходи по пътеките между растенията, показвайки ми различните видове, за които се грижи. Внезапно между копъра, краставиците и ягодите започнах да виждам и другото: редки и ендемични видове, които Елена Дмитриевна отглежда от семена, намерени в гората.

Сред тях най-важни за Елена Дмитриевна са екземплярите от *Tridactylina kirilowii* – единственият вид в семейство сложноцветни, родеещи се с равнеца, лайката и хризантемата. Дребните жълти тридактилини са включени в Червената книга на Руската федерация и са се превърнали в големия проект на Елена Дмитриевна в последното десетилетие дотолкова, че някои нейни колеги и дори роднини я обвиняват в мономаниакална obsesия. Преди години вече пенсионираната жена, работила някога в местен научен институт, вижда няколко тридактилини, пораснали на средата на туристическа пътека и решава, че няма да ги остави да бъдат стъпкани от невнимателен турист. Вместо това ги взима и ги отглежда, като всяка година не само ги размножава в двора си, но и събира семената с единствената цел да разсади и посее много тридактилини на места около Байкалск, като по този начин подпомогне завръщането им в традиционните им места на разпространение.

Когато говори за тридактилините и другите ендемити в градината си, Елена Дмитриевна често редува два езикови регистъра. Единият е този на латинските наименования на видове и семейства, както и на техническите описания на конкретни растения, техните адаптации към местните екологични ниши и природозащитните проблеми, пред които са изправени. Другият регистър е на

¹ Всички използвани имена са псевдоними, като съм следвал начините, по които събеседниците ми говореха един за друг по време на теренната работа. Използвал съм само фамилии за онези, към които реферирах само с фамилия; първо име и бащино име за онези, към които се обръщаха по този начин, и т.н. Това позволява да запазя и предам различните властови, джендърни и класови динамики между събеседниците ми.

силно описателен и украсяващ език, който романтизира и естетизира растенията, на моменти почти мистифицирайки ги.

С други думи, в градината си една пенсионирана научна работничка съчетава наглед противоположни регистри и концепции. Когато говори, смесва техническото и обективното с поетичното и субективното. Самата ѝ градина е сива зона между „природата“ и „обществото“, една градска среда, в която ендемитите са декоративен вид, чакащ да се завърне в дивото. Всичко това със сигурност е добра илюстрация към аргументите на Латур във вече класическия му труд *Никога не сме били модерни* (Latour, 1994). В този текст обаче фокусът ми е друг. Стъпвайки на конкретните примери от проектите на Елена Дмитриевна и колежата ѝ Матвей Сергеев, целя да покажа как „природата“ се концептуализира по нови начини на границите между града и гората, като влиза в контакт с промени в икономическия и социалния живот на града и търси нови начини за създаване на стойност, ценност и смисъл.

Промените в концептуалните граници между града и крайградската природа, водени от ново въображение за потенциалното екотуристическо бъдеще на постиндустриалния град, показват отново, че начините, по които екологичното въображаемо интерпретира градовете, природата и физическите трансформации на двете, са винаги обвързани с конкретни практики и дискурси, примери за които разглеждам в този текст.

Двамата протагонисти в текста ми споделят много в своите професионални и житейски биографии. И двамата принадлежат към онова „последно съветско поколение“, т.е. възрастовата кохорта на родените между 1950-те и ранните 1970-те и често имащи „афинитет към многото естетически възможности и етични ценности на социализма, докато в същото време ги интерпретират по нови начини, които не са непременно очаквани от държавата“ (Yurchak, 2005: 31-32)². И Елена Дмитриевна, и Сергеев работят дълги години в местен научен институт, основан през 1960-те и закрит през 2010 г., след като не успява да адаптира дейността си към промените в руското общество след разпада на Съветския съюз. Още през 1990-те, Елена Дмитриевна и Сергеев започват, наравно с работата си в института, да работят като консултанти и изследователи за различни международни неправителствени организации, а по-късно започват да движат и собствени проекти, финансирани през частни и федерални грантове. В този текст

² Навсякъде преводите от английски и руски са на автора, освен ако не е цитирано българоезично издание.

разглеждам начините, по които отношението им към природата на Байкалск и региона се променя в следствие на новия им тип работа.

В следващите страници използвам артефакти от градската среда на Байкалск като фокусиращи лещи, през които показвам как значенията и употребите на природата се променят заедно с траекторията на града: от монолитен обект и безкраен ресурс по време на индустриалния разцвет на града, заобикалящите го гори, планини и езерото Байкал се превръщат във фрагментиран и неясен образ на постиндустриалното бъдеще. По пътя от единия към другия модел хора като Елена Дмитриевна и Сергеев използват своите ресурси като време, експертни познания, а дори и домовете си, за да се опитат да си осигурят място в зеленото постиндустриално бъдеще, предлагано от държавата в лицето на различни федерални и местни власти. Емпиричните данни, които използвам, са събрани по време на теренна работа в град Байкалск в Иркутска област в периода 2019–2022 година.

Тръбата и фабриката: връзката между екология и промишленост в Байкалск

„Свий долу наляво и следвай тръбата. След около половин час ще си там“ – така Сергеев ме упъти към Наровия плаж (*Гранатовый пляж*), кръстен по този начин заради тъмнорозовия си пясък. Сергеев е бивш колега на Елена Дмитриевна от Института по екологическа токсикология (*Институт экологической токсикологии, ИЭТ*, в този текст: ИЕТ) и също като нея често използва романтичен език, когато разказва за местните гори и планини. Малко по-рано същия ден, докато обсъждахме дърветата и птиците около Байкалск, Сергеев описваше росата и късата сутрешна светлина с думи и изрази, които ми напомняха силно на речника на различни ню ейдж познати и разнообразни психонавти.

Сергеев обаче е учен: ихтиолог, който години наред е плавал в Байкал, за да взема проби от водите му и е работил в лабораториите на ИЕТ. Обикновено използва техничен език и латински думи, напълно различни от езика, с който описва природата такава, каквато я преживява всеки ден. Подобен контраст откривам и в небрежното споменаване на тръбата. Защото да, от една страна, тя е просто факт от живота и градската среда, която Сергеев обитава; обект, който среща всеки ден. От друга страна обаче, същата тази тръба е артефакт на дългогодишна история, в която се сблъскват няколко различни дискурса относно природата на Сибир. Сергеев е сред активните участници в някои епизоди на тази история.

Тръбата – метална, около половин метър в диаметър, ръждива отвън и издигната върху бетонни постаменти, които я поддържат на около два метра височина – е дълга приблизително шест километра и свързва Байкалския целулозно-хартиен

комбинат (*Байкальский целлюлозно-бумажный комбинат*, БЦБК) с малък залив на Байкал. В продължение на десетилетия през нея преминават част от отпадъчните води на БЦБК, разреждени в определена пропорция, и се изливат в езерото. Дали това е замърсяване и дали е опасно за Байкал и неговите флора и фауна, включително хората, които го ползват, е спор, протичащ през цялата история на Байкалск.

Дискусиите се зараждат още преди построяването на БЦБК и града. Възможна начална точка на историята е август 1958 година, когато в Иркутск се провежда Конференция за развиването на производителните сили на Източен Сибир. „Производителни сили“ в оригиналните текстове на Маркс и Енгелс са сборът от средствата на труда (включително земята) и работническата сила. В съветската икономика тези сили „изразяват човешкото отношение спрямо предметите и силите на природата, използвани за производството на материални блага“ (Островитянов et al., 1954: 3–4), а в конференцията от 1958 г. са обект на развитие, както е заявено в самото заглавие на срещата, чрез различни строежи на водноелектрически централи и фабрики.

За част от делегатите на конференцията най-притеснителни са плановете за построяването на два комбината за хартиени и целулозни продукти – БЦБК на бреговете на Байкал и комбината за картон на река Селенга, вливаща се в езерото. Конференцията бързо се превръща в ожесточен спор между два различни лагера. Единият, съставен предимно от инженери и икономисти настоява за обществената и политическа необходимост от новите мега съоръжения. Вторият лагер, представляван предимно от биолози и други учени, настоява, че планираните промени ще са пагубни за екосистемата на езерото. В диалозите между двата лагера постоянно се появяват имплицитни дефиниции за природата на Сибир като производителни сили, които непременно трябва да се опитомят или като дар от природата за цялото човечество (Breyfogle, 2015).

Един от най-отявлените гласове на групата на природозащитниците е биологът Михаил Кожов, но аргументите му са припознати и отвъд научната общност. Скоро редица писатели и други общественици започват кампании срещу много от проектите, обсъдени на конференцията. Някои използват страниците на високотиражни издания като *Литературная газета*, за да катализират обществен интерес към каузата, докато други водят борбата чрез лобиране в различни министерства. Случаят на Байкал придобива обществена видимост и значимост, която историкът Николас Брейфогъл (пак там) сравнява със случилата се няколко години по-късно американска мобилизация след публикуването на *Silent Spring* на

Рейчъл Карсън³. Според него Байкал е главната природозащитна кауза в Съветския съюз след Втората световна война, която дори Чернобил не успява съвсем да измести от колективното въображение. И наистина езерото остава предмет на природозащитни протести. През 1987 г. един от редките масови протести в СССР е организиран в Иркутск и настоява за отхвърлянето на плановете за построяването на петролопровод в региона. Протестите продължават и в съвременна Русия, като само в последните 10 години са били редица – срещу построяването на бутилиращи фабрики; срещу презастрояването с туристически бази и липсващи канализация и пречиствателни станции; и срещу законен и незаконен гърводобив. В годините след инвазията в Украйна единичните *пикети*⁴ в региона са или срещу войната, или срещу законопроекта, свързани с по-нататъшната експлоатация на Байкал и околните му гори. Журналисти и активисти посочват връзката между войната, международните санкции и завишените нива на сеч, като подчертават, че внесения през 2022 година проект за поправки в Закона за опазване на езерото Байкал и Закона за екологическата експертиза, които целят отпадането на екологичната оценка при „спешна“ сеч, е аргументиран освен друго и с „нуждите на отбраната“.

Грубата истина е, че тези протести рядко постигат целите си. Такъв е случаят и с протестните вълни, инициирани след конференцията от 1958 г., когато всички аргументи на природозащитниците са игнорирани. Основна причина гържавният апарат да настоява на построяването на БЦБК е намерението там да бъде произвеждана кордна целулоза с висока терморезистентност. Така наречената целулоза „Супер-супер“ била необходима за изработването както на подсилени гуми за военни превозни средства, така и на някои ракетни елементи за течащата по онова време космическа надпревара. Байкал бил перфектното място за изработването на суперцелулозата не само заради изобилието на гори с подходяща гървесина, но и заради естествено ниската минерализация на езерната вода, докато всички други потенциални водоизточници биха изисквали предварителна деминерализация на използваната вода. Окончателното решение за построяване на БЦБК е подкрепено и от реплика, често приписвана на тогавашния секретар на

³ Издадена, впрочем, на български като *Смълчаната пролет* през 1987 година в поредицата „Екологичен свят“ на Земиздат заедно с автофикцията на Джералд Даръл и *Погребете сърцето ми в Ундид Ний* на Ди Браун.

⁴ Поради силно рестриктивното законодателство на Руската федерация основната форма на публичен протест е единичният пикет (*одиночный пикет*), т.е. протест с един участник, тъй като това е единствената форма на протест, която не изисква предварително съгласуване с властите. Обикновено „пикетчикът“ разполага само с плакат, тъй като използването на мегафон или друга озвучителна техника също изисква предварително разрешение. Пикетчиците също така трябва да се съобразят с минимално допустимото разстояние между отделните пикети, които варират от 30 до 50 метра според местното законодателство.

КПСС Никита Хрущов, че „в страната на работниците и езерото трябва да работи“⁵.

В крайна сметка строежът на БЦБК започва през 1961 година, а заедно с него и цял обслужващ го град, построен по принципите на късносъветския модернизъм, отделил се донякъде от наследството на Льо Корбюзие и поел по нови траектории по времето на Хрущов (вж. Спорек, 2015). Пет години по-късно фабриката е въведена в експлоатация, а селището Байкалск получава статута на град. В него, по спомените на събеседниците ми, имало всичко: не просто детски градини, спортна зала и дом на културата, но също така парници и свинарници – относителна рядкост за Сибир в онези години. Това, което нямало обаче, били пречиствателни съоръжения за отпадните води на фабриката, която трябвало да заработи във възможно най-кратки срокове.

За да компенсират този пропуск и да отговори все пак на някои от критиките на природозащитниците, Министерството на горската и хартиената индустрия (*Министерство лесной и бумажной промышленности, Минлесбумпром*) прави някои компромиси. В частност, постановява се изграждането на малка токсикологична лаборатория към БЦБК. Тази лаборатория започва дейността си през 1967 г., година след официалното откриване на БЦБК и Байкалск, като неин директор е Алберт Бейм, токсиколог от университета в Петрозаводск, на 5000 километра от Байкал. Основна задача на лабораторията е да следи качеството на водите около новопостроения комбинат.

През 1977 г. лабораторията е преустроена в Институт по екологическа токсикология, а мандатът ѝ е разширен и вече включва разработването на експериментални пречиствателни съоръжения. В този именно институт работят Сергеев и Елена Дмитриевна до около 2010 г. По думите им, много от работниците там били романтици, които харесвали природата на Сибир и искали да работят за нея. Този наратив е усложнен от други мои събеседници като например една лаборантка, която започнала работа там просто защото ИЕТ бил много по-близо до родния ѝ дом в Улан-Уде, за разлика от държавно разпределената ѝ работа във Владивосток.

ИЕТ има своите критици. Част от тях работят паралелно в Лимнологическия институт към Академията на науките на СССР, разположен на отсрещния бряг на Байкал. Други са журналисти и академици, които пишат срещу ИЕТ още от самото му създаване. Освен обвинения, че институтът не изпълнява функциите си, се

⁵ Не съм успял да намеря оригиналния източник на този цитат, но съм го срещал многократно в интервюта и разговори по време на теренната си работа.

срещат и твърдения, че ИЕТ не е нищо повече от параван, зад който гържавата скрива вредите от БЦБК. Една от първите публични критики се появява през 1987 г., на десетата годишнина от създаването на института, в увода към сборник с критики срещу строежа на БЦБК (Лапин, 1987). Съставителят на сборника критикува и самото име на институцията, като определя словосъчетанието „екологическа токсикология“ като „казуистическо“ (пак там: 7). Не пропуска да отбележи и че суперцелулозата се е превърнала в остаряла и ненужна технология, още преди БЦБК да бъде официалното пуснат в експлоатация (пак там).

При всички положения обаче ИЕТ се превърнал в място, където се пресекли речниците на двата лагера от конференцията през 1958 г. Позициониран едновременно като мониторингова институция, но и като звено на БЦБК, институтът се развивал като място за приложна и фундаментална наука, в което еднакво добре виреят речниците на тези, които разглеждат Байкал като дар от природата или на производителни сили, които трябва да бъдат опитомени и усвоени. Смесицата от екстрактивистки нагласи и романтични такива е очевидна в езиковите стилове на събеседниците ми, включително упътванията към Наровия плаж, които Сергеев ми даде, но са добра илюстрация и за това, което историчката Елена Кочеткова нарича „индустриалновзградена екология“ (*industrially embedded ecology*). В своя анализ на взаимодействието между промишленост и екология в СССР Кочеткова демонстрира, че специалистите в тези индустрии, аз бих добавил и учените от ИЕТ в тази категория – „не са априорни убийци на природата, нито пък нейни яростни защитници. Вместо това те демонстрират комплексно виждане за природата и нейните ресурси, обусловено от императивите на икономическия и промишлен растеж“ (Kochetkova, 2024: xxv–xxvi).

По същество това означава, че природни науки като биология и токсикология – такива, каквито са практикувани в места като ИЕТ, приличат повече на управленски дисциплини като лесовъдство, отколкото наблюдателни такива като гендрология. Всъщност през по-голямата част от историята си ИЕТ остава под институционалното крило на Минлесбумпром. И въпреки това за учените, работили в ИЕТ, институтът остава забележително място, в което са могли да извършват фундаментални изследвания без оглед на финансови ограничения или други всекидневни баналности. По думите на една от най-дългогодишните научни работнички в ИЕТ, институтът бил „малък оазис за голямата наука“ (Зоммер & Зоммер, 2016).

И докато за нея ИЕТ е място за фундаментални научни изследвания, то за втората директорка на института, ИЕТ е мястото, благодарение на което Байкал влиза по правилен начин в човешкия свят. В текст, публикуван в *Байкалски целулозник*,

ведомствения вестник на БЦБК, през 1986 година, Олга Кожова пише: „Байкал без човека е немислима ситуация. Очевидно е, че Байкал е за човека! И не само за развлечение, а за труд – вдъхновен, съзнателен, резултатен, комунистически труд“ (Кожова, 1986).

Кожова, въпреки, е дъщеря на биолога Михаил Кожов от конференцията през 1958 г. Като работник в ИЕТ, а по-късно и негов директор, Кожова е главният застъпник на теорията, че отпадните води на БЦБК, ако са достатъчно разреждени, ще бъдат безвредни за езерото, което, благодарение на своите обем и специфични течения, има способността да се самопочиства. Тази дискурсивна линия, подкрепена от повечето учени в ИЕТ, стои със сила за тръбата, която Сергеев използва като маркер, когато ме упътва към Наровия плаж.

Със или без намесата на ИЕТ и нормализирането на изливането на отпадните води на БЦБК в Байкал, езерото е значително променено от човешката намеса, особено след Втората световна война. Освен целулозните комбинати, построени както на брега на Байкал, така и по поречието на вливащата се в него река Селенга, езерото е променено и от рибарската промишленост, която лови ендемичният омул до такава степен, че към момента има мораториум върху улова му. Променено е и от построяването на язовирна стена при отока на река Ангара заради изграждането на ВЕЦ от Ангарската каскада. С това се променя нивото на езерните води, нанасяйки щети върху голяма част от ключовите му крайбрежни зони и маршрутите и размножителните зони на някои от обитателите му – ефекти, за които предупреждават много от учените през 1958 г.

От тези промени язовирната стена най-красноречиво показва неустойчивостта на разделението между природа и култура: доколко е „природно“ и доколко е „културно“ (в случая технологично) едно езеро, което е възникнало около 23–28 милиона години преди появата на най-първия вид от рода *Ното*, но чието ниво се управлява от съвременните хора, благодарение на язовирна стена? Този въпрос е най-вече реторичен и философски, но изважда на показ нестабилността на категорията „природа“. Границите на това понятие са отдавна подложени на съмнение от социалните науки, които показват, че в различни исторически периоди и културни географии разбирането за природата и нейните граници е различно (Descola, 2014; Viveiros De Castro, 2012; вж. също Бокова, 2003; Гарнизов, 2008). Дефинирането на природата по един или друг начин е очевидно и в дискусиите от 1958 г., и в работата на ИЕТ. Според това дали природата е дефинирана като „производителни сили“ или „дар“, различните социални актьори, били те индивиди или институции, могат да поемат различни траектории на действие: пълна или

частична експлоатация; пълна или частична ненамеса; използването на технофиксове за компенсирани на различни нанесени промени.

Различните начини, по които мислим природата и нейните граници, са в основата на анализа ми на проектите на Елена Дмитриевна и Матвей Сергеев. И двамата са формирани като професионалисти в рамките на ИЕТ и дискурсите за експлоатацията и защитата на Байкалск. Дватама също така уважават работата на ИЕТ и не вярват, че тя е била просто за да „хвърля прах в очите на обществеността“ (Лапин, 1987: 7). Но днес, в променен институционален и политически контекст, Елена Дмитриевна и Сергеев се наместват в „природата“ около и в своя град по други, понякога неочаквани начини.

Грантове за тридактилите: Природозащитата и неправителственият сектор след 1991 г.

През 1990-те години Байкалск, като всички останали моноградове, се променя значително. В съветския урбанизъм моноград (*моногород*) е населено място, изградено около едно-единствено „градообразуващо предприятие“. Този тип градове са ключова форма на следвоенната индустриална експанзия, а също така, нарочно или не, служат и за русификацията на СССР, като някои автори експлицитно ги обвързват с русосъветския колониален проект (Strange, 2019: 1).

Поради социалната и икономическата си зависимост от своето градообразуващо предприятие, моноградовете са особено уязвими на промените и кризите от 90-те години (пак там: 3). Промените се отразяват особено зле на Байкалск, който се озовава в утвърдения през 2014 година от руското правителство списък на 75-те монограда „с най-сложно социално-икономическо положение“ (*Распоряжение правительства Российской Федерации № 1398-р, 2014*). На терен това означава безработица и бедност и неподдържана градска среда. Много хора се обръщат към неформалната икономика, за да направят живота в наглед разпадащите се град и свят отново годен за живеене (вж. Morris, 2016 и концепцията му за *habitability* в постсоциалистическите общества).

Тези развития не подминават и ИЕТ. Загубил държавната си издръжка и неспособен да адаптира дейността си към новите пазари, институтът постепенно стеснява дейността си, докато не е окончателно закрит през 2010 г. Към този момент много от работещите в ИЕТ вече са потърсили и намерили алтернативи. Неспециализираните работници, поддържащи дейността на института, намират работа в изцяло други браншове или започват неформална дейност, навлизайки в т. нар. „гаражна икономика“ (Селеев & Павлов, 2016; Georgiev, forthcoming). Много от

учените и лаборантите, особено по-младите, напускат Байкалск и си намират работа в различни академични институции в Сибир и гругаге в Русия.

Други обаче, като Елена Дмитриевна и Сергеев, остават в Байкалск, често заради деца и други роднини. Загубили сигурността, предлагана от доскоро стабилната работа в ИЕТ, тези учени използват натрупаната експертиза и се обръщат към нови типове работа. Много от тях се включват в проекти на Грийнпийс и Глобалния фонд за природата, както и други международни неправителствени организации, които навлизат в региона на Байкал с проекти за изследване на замърсяването, мониторинг и възстановяване, като изработват не само оценки и становища, но и препоръки за препрофилирането на свързаната с БЦБК инфраструктура.

С груги гуги, през 1990-те години някои от учените от ИЕТ навлизат в новоразвиващата се грантова икономика. Следвайки определението за грант като за едностранен трансфер (Boulding et al., 1972), използвам израза „грантова икономика“, за да обознача този сектор на икономическия живот, в който парични средства се дават от донор на получател за конкретен проект без очаквана възвръщаемост във формата на пари, продукти или стоки. В съвременна Русия, както и навсякъде гругаге по света, грантовете са се превърнали в широко разпространен организатор в много социални сфери, както добре знаем и от собствения си академичен опит с изследователски грантове. Събеседниците ми от ИЕТ са потопени в този неправителствен сектор през турбулентното му развитие в последните няколко десетилетия.

Руската грантова икономика има специфична траектория. През 1990-те години, след разпада на СССР, са учредени множество нови организации, често по модела на съществуващи западни такива, включително Грийнпийс. Международният сектор задава нормите и предоставя голяма част от финансирането на новосъздадените руски неправителствени организации, някои от които директно се противопоставят на държавните политики, свързани с правата на жените, правата на войниците и задължителната военна повинност, особено в контекста на северокавказките войни от началото на настоящия век (Sundstrom, 2005). Според антроположката Джули Хемънт (Hemment, 2004, 2007) новосъздадените организации са припознати като „гражданското общество“. Под шапката на този широк термин различни социални актьори привиджат продължение на съветски концепции като доброволната обществена работа, други припознават нотки от дисидентските дискурси в СССР, особено от 1980-те години, а трети виждат съвсем нов модел. Този нов извънправителствен сектор обаче, както и гругаге по света, бързо се превръща в професионализираната сфера на работа на неправителствени организации и се оказва недостъпен за много местни активисти

и инициативи, на които не им достигат определени форми на социален и финансов капитал.

Може би най-характерното за руския случай обаче е случилото се след някои ключови промени в законодателството, започващи през 2005 г. и продължаващи в годините след това (Hemment, 2012). До голяма степен като реакция срещу големите неправителствени организации и техните усилия срещу мобилизацията и чеченските войни, редица политици, начело с Путин, отправят срещу новосъздадения сектор критики, че е себичен, фалшив и подчинен на чужди интереси. Публичните нападки са последвани от рестрикции срещу дейността на неправителствени организации, в частност ограничаване на достъпа им до финансиране. В същото време се учредяват различни федерални схеми за грантово финансиране, както и свързани с държавата неправителствени организации, които Хемънт назовава „потъомкински НПО-та“ по модела на потъомкинските села (пак там). Пример за такова НПО, подкрепяно от руското правителство, е младежкото крайнодясно движение „Наши“, наричано от някои журналисти „Путинюгенд“ (Saunders & Strukov, 2010: 402; Панфилов, 2014).

Тези промени в законодателството, включващи и Закона за контрола на дейността на лица, намиращи се под чуждестранно влияние (т. нар. Закон за чуждестранните агенти), по същество унищожават независимия неправителствен сектор, като създават подчинени на правителството НПО-та, а съществуващите такива принуждават да не развиват политическа дейност или да прекратят дейността си. В резултат много руснаци гледат на НПО сектора с недоверие и цинизъм. По мои наблюдения съществува и поколенческа разлика: докато по-възрастните все пак се опитват да се адаптират към новия неправителствен пейзаж, то по-младите, тези на възраст до ранни 30, често избягват сектора напълно, като вместо това се събират в неформални, неучредени организации. Без да цитират конкретни автори, те често се обръщат както към добре известните аргументи на Арундати Роу срещу НПО сектора (Роу, 2016), така и към идеята за „третите места“ на Рей Олденбург (Oldenburg, 1999), т.е. идеята, че автентични политики отдолу-нагоре могат да се появят само в места, различни от дома (първото място) и работата (второто място). Такива места в рамките на теренната ми работа най-често бяха книжарници и кафенета, а някои активисти в Петербург имаха социален център съвсем простичко наречен „Третото място“.

Старото поколение все пак продължава, може би донякъде по навик, да използва неправителствени организации като форма. Още преди отгръпването на международните донори като Грийпийс и Глобалния фонд за природата, Елена Дмитриевна и Сергеев основават свои организации, през които да развиват

собствени проекти. Така например тридактилините от градината на Елена Дмитриевна бяха разсадени в горите край града, благодарение на грант от Президентския фонд на Руската федерация. През лятото на 2019 г., когато започнах теренната си работа в Байкалск, Елена Дмитриевна беше организираща мащабно разсаждане, в което се включиха ученици от местното училище. Транспортът, информационните брошури и хонорарите на някои помощници като например консултант от иркутската ботаническа градина бяха осигурени през грантовата схема.

Вечерта след разсаждането, което беше отразено в местните медии, с Елена Дмитриевна отново се озовахме в кухнята ѝ. Докато пиехме чай и обсъждахме тридактилините и градината ѝ, тя започна да разказва и за други проекти, които е организираща и които целят да свържат градовете по Южното Прибайкалие с горските ридове над тях.

„Ние направихме тази пътека!“ – възкликна Елена Дмитриевна, когато разбра, че предишната седмица съм се качил от близкия град Слюдянка до връх Черски. Още в края на 90-те години, докато извършва изследвания за Грийнпийс, Елена Дмитриевна основава НПО заедно със съпруга си и започват да привличат доброволци за изграждането на маркирани туристически пътеки, водещи до различни върхове в рида Хамар-Дабан на Южносибирските планини. За да илюстрира разказите си, Елена Дмитриевна извади дебела папка с изрезки от вестници и ги разпръсна по масата, докато с пръст посочваше важните хора и акценти: „Този беше от Тунис, – каза ми с пръст върху един от доброволците. – Беше много добър с мачетето! А този еднокракният беше американски пилот.“

Тъкмо такива проекти, осъществени в края на 90-те и началото на 2000-те години били причината хора като Елена Дмитриевна и Матвей Сергеев да учредят собствени организации. Изграждането на пътеки и засаждането на тридактилини, отгледани в собствената ѝ градина, показват нагледно сериозна промяна от по-ранния модел на взаимодействие с природата около града.

Разривът с модела на ИЕТ е значителен. Докато работата в института предполага централизирано решение и тяхното изпълнение, новият модел поставя учените в много по-централна и активна роля, в която те сами определят своя дневен ред и проектите, които да осъществят. Разбира се, това до известна степен отразява напускането на институционалния модел и навлизането в грантовата икономика, чието НПО-изиране предполага и известна автономност и атомизиране на работата и в този смисъл промяната е очаквана и очевидна. Едно от важните последици на тази промяна обаче е в това отношение на „природата“ да загуби своята монолитност. В новия контекст Елена Дмитриевна и Сергеев вече не

работят с големи мащаби като „Байкал“ или „екосистемите на езерото“, а с дребни единици, които съвсем буквално могат да се намират в градината им, както е случаят с тридактилините. Структурните промени в работата на тези учени водят до смаляване на мащаба на работа.

Това не са просто индикации за новите политически и икономически модели, но и нов начин на взаимодействие с природата около града. Мисленето за природата вече излиза от технократския модел на ИЕТ и по-общата „индустриално-вградена екология“, загърбва модела на експлоатация на ресурс и вместо това се концентрира върху възстановяване на популации и развиване на нов ресурс в покрайнините на постиндустриалния моноград.

Този ресурс вече не е мислен през концептуалния апарат на производителните сили, характерен за индустриализирания СССР. Стойността на езерото и гората не идва пряко от нейната потребителна стойност, т.е. нейната полезност за човешкия труд и производството на блага и стоки. Това обаче не означава, че мисленето за природата в новия контекст е отделено от мисленето за стойност. Напротив, както показвам в следващата част на този текст, Елена Дмитриевна и Сергеев се опитват през своите проекти да произведат стойност, която да бъде припозната от местните власти в процеса на икономическо препрофилиране на някогашния индустриален моноград в център на екотуризма в региона.

Екопътеката и музеят: в крак с ценностите на бъдещето?

Две години след разсаждането на тридактилините бях поканен на друго събитие: официалното откриване на екопътека (*экотропа*), свързваща Байкалск с езерата под близкия връх Бабха. Екопътеката, предназначена за пешеходен и велосипеден туризъм, беше разработена от Сергеев „по проект“. С други думи, това е неговата собствена инициатива, финансирана през външен грант, в случая от една от големите руски енергийни и металодобивни компании. „По проект“ е често срещан израз в Русия и, както и в България, намеква, че нещо е изпълнено за целите на грантов проект и може би е нямало да бъде замислено и създадено въобще, ако не е бил този външен натиск. Екопътеката награжда също така и труда на Елена Дмитриевна, като преминава покрай няколко от „площадките“, където бяха засадени тридактилините и поставя информационни табели, представяща на туристите основни факти за този ендемит и за опитите за неговото възстановяване в покрайнините на Байкалск.

Пресечна точка на тези и други проекти, свързани с природата във и около Байкалск, е малкият самостоятелен музей, основан от Сергеев и двама негови съдружници през 2001 година. Музеят все пак е предимно проект на Сергеев, чието НПО го използва като

пространство за различни събития. В музея също така се събраха и доброволците на Елена Дмитриевна преди разсаждането на тридактилините.

Според Сергеев музея има пет ръководни функции, чиято цел е да го позиционират в предлаганото от властите бъдеще. Тези функции са слабо дефинирани и не съществуват никъде в писмен вид. Когато е питан кои са те, Сергеев превръща разговора в наглед безкраен списък, който все пак остава относително стабилен всеки път, макар че конкретните елементи в него не са добре отделени един от друг и не са категоризирани по никакъв начин. На база много разговори с него и интервю, което даде за местен влогър, все пак бих казал, че петте цели са приблизително следните: първо, да отразява „специфичността и уникалността“ на природата на Южен Байкал и нейната история; второ, да извършва „еко-образователна“ дейност, (която обаче на практика представя езерото в романтизиран вид и пропуска историите на БЦБК и ИЕТ, включително съществуващите и до днес шламохранилища, които някои екоактивисти и изследователи определят като „екологична бомба със закъснител“); трето, да развива изследователска дейност; четвърто, да предоставя туристически услуги, които Сергеев не дефинира конкретно отвъд желанието музея да служи като информационен център; и пето, издателска дейност, съсредоточена предимно около определители на различни класове животни в района.

Тези пет дейности и въобще различните проекти на Сергеев и Елена Дмитриевна – тридактилините, екопътеката, музея и редица групи – имат за цел да осигурят на своите автори място в постиндустриалното бъдеще на Байкалск след затварянето на БЦБК. Това бъдеще силно залага на „природата“ като ресурс, около който да се изгради стратегия за излизането на града от неговото „сложно социално-икономическо положение“.

За целта Елена Дмитриевна и Сергеев, вдъхновени донякъде от официалния дискурс, се обръщат към идеята за „зелен туризъм“ и отправят поглед към природата, непосредствено край града – горите, езерата и планинските ридове се превръщат в пространство за социално-икономическото и донякъде инфраструктурно (през екопътеката) разширяване на града. Исторически погледнато, такова разширяване на е прецедент. Особено ярък пример е свързването на Берлин с околните му езера и гори при кмета Мартин Вагнер по време на Ваймарската република (вж. Gandy, 2014). Аналогията, разбира се, няма как да е пълна и контекстите на тези промени са съвсем различни. Разширяването на *S-Bahn* линиите към Ванзее се случва в период, когато модерните принципи, от които Вагнер се ръководи, търсят да осигурят на индустриалните работници условия за отдих и почивка. Приобщаването на горите и езерата към новия зелен образ на Байкалск пък от своя

страна е ръководено от опитите да се осигури икономическа сигурност на постиндустриалния град през предлагане на туристически услуги, каквито обикновено се търсят в съвсем други части на байкалското крайбрежие, въобразени като „дивни“ и „непокътнати“, благодарение на резерватите.

Байкалск – и тази част на крайбрежието като цяло – въобще не може да се похвали с подобен образ. И все пак такъв може и да бъде изграден според новите проекти за обръщането на града към крайградските природни пространства. В същите пространства са позиционирани и проекти като екопътеката и тридактилините. По този начин Елена Дмитриевна и Сергеев са „в крак с бъдещето“, предложено от властите.

Това бъдеще се създава като образ и цел на няколко различни нива и през различни проекти. Голяма стъпка е основаването през 2010 г. на „специална икономическа зона от туристическо-рекреационен тип“ (*особая экономическая зона туристко-рекреационного типа*), чието съществуване остава невидимо за много местни жители и туристи поради същите причини, заради които подобни зони не предоставят резултати другаде в Руската федерация: недостатъчно финансиране, относително малко ползи за собственици и инвеститори, липса на инициативност и комуникационни кампании от страна на местните и федералните власти, както и липсата на обучени специалисти (Абалаков & Панкеева, 2010). Девет години по-късно президентски указ назначава създаването на генерален план, който да бъде разработен съвместно от държавни агенции и частни консултантски фирми. Около година след това такъв план вече е създаден. Според него потенциалът на Байкалск трябва да се разработи предимно в посока на зелен туризъм и „екологично неутрални“ предприятия като фабрика за бутилиране на вода. Тази визия е допълнително затвърдена в президентска реч през 2022 г., когато президентът настоява, че Байкалск трябва да бъде превърнат във „визитна картичка на руския екотуризъм“.

Но още десетилетия преди тези развития, в началото на 2000-те и особено през 2010-те години, подобни визии за бъдещето набират пара на местно ниво, когато местната община опитва да се преориентира „от ракети към ягоди“, по думите на един иркутски блогър, намекващ за космическите амбиции, свързани със суперцелулозата. Част от тази преориентация е основаването на Фестивал на ягодите, който се възползва от местния микроклимат, благоприятен за много различни видове ягоди. Тъкмо това разнообразие местните власти опитват да маркетират като уникален регионален продукт. В същото време пък различни федерални агенции правят коментари, не особено конкретни, за превръщането на

някогашната промишлена площадка в първия за страната експонентър за екотуризъм.

През всички тези години учените от последното съветско поколение в Байкалск вече работят в съответствие на зараждащите се визии. През своята екопътека, а също така и музей, Сергеев например опитва тъкмо таква позициониране като местен актьор в бъдещето на екотуризма и природозащитата, което и той, и Елена Дмитриевна разглеждат като единственото и неизбежно бъдеще.

Тази неизбежност е привидяна на практика от всичките ми събеседници по време на теренната работа. Един от съоснователите на музея смята, че „щом така са го решили, така ще бъде“ и вече го е приел като даденост, с която трябва да се съобрази. Бивш колега на Сергеев и Елена Дмитриевна от ИЕТ, който сега се занимава предимно с дребна търговия и транспортни услуги в неформалния сектор, пък е ядосан на властите, защото са избрали именно това бъдеще, защото „туризмът няма да ни нахрани“. Независимо дали са съгласни или не с начертаната траектория обаче, всички те смятат, че екотуристическото постиндустриално бъдеще е неминуемо.

За да се впишат в това неизбежно бъдеще, Елена Дмитриевна и Сергеев се опитват да създадат стойност, която да бъде припозната като необходима в бъдещия град. Макар да не заявяват това директно, в естеството на работата им лежи имплицитно обещание към бъдещия постиндустриален град: ето ни, създадохме нещо стойностно, припознайте ни като част от промяната и ни осигурете стабилност в този град „с най-сложно социално-икономическо положение“. Стойността, която пенсионираниите учени предлагат, не се побира изцяло в категориите, през които някогашните БЦБК и ИЕТ концептуализират стойността на езерото. Тридактилините нямат нито директна потребителска стойност, нито обменна такава, докато велоалеята има известна потребителна стойност, макар не и в производителния смисъл. В случая по-скоро говорим за естетическа стойност, свързана с подпомагането на природата край града да изглежда по определен начин (чрез възстановените популации на тридактилините) и да бъде достъпна за наблюдение и преживяване (чрез вело-пешеходния маршрут). Освен че създават такъв тип стойност, проектите на Елена Дмитриевна и Сергеев изразяват и определен тип ценности, които създателите им споделят, свързани с опазването на и уважението към природата край своя град. Същите тези ценности са и това, което помага на двамата учени да се припознаят в държавно-спонсорирания проект за постиндустриалното зелено бъдеще на Байкал. Антропологията често е обръщала внимание на разбирането за ценностите на различни групи хора и икономическите стойности в различни културни контексти,

макар и рядко да е систематизирала различните изследвания в обща теория на стойностите/ценностите (Graeber, 2001). Употребявам двете думи заедно, разделени единствено от наклонената черта поради две причини. Първо, на английски, който в крайна сметка е до голяма степен настоящата *lingua franca* на дисциплината ни, концептуализирането на тази проблематика минава най-често през думата *value*. Второ, често темите за ценното и стойностното са разглеждани едновременно (Miller, 2008; Munn, 1992; Tsing, 2013; Коруттоф, 1986), като някои автори се фокусират и върху връзката между различни културни и политически ценностни идеали и разбирането за икономическа стойност (MacPherson, 2011).

Стойността и ценността на природата, както всяка друга стойност или ценност, са културно и социално обусловени. В епохата на ИЕТ тя е разбрана най-вече като потребителна стойност с висока практичност, следвайки линията на класическата политическа икономика, включително Адам Смит и Маркс и Енгелс. За Смит „природата“, разбрана често като земята и водата, е винаги разглеждана като имаща „стойност през употребата“ (*value in use*) (Smith, 2007), а водата в частност няма никаква обменна стойност, въпреки че нищо не е „по-полезно“ от нея (пак там: 26). По сходен начин Маркс разглежда „всички средства за производство, осигурени от Природата [sic] без човешка помощ като водата, вятъра, металите *in situ* и гървесината в девствени гори“ (Marx, 1981: 145) като „безплатни услуги“ (пак там: 425) с потребителна стойност.

Смятам, че събеседниците ми, донякъде повлияни от дискурсите в ИЕТ и съветското разбиране за производителните сили, разгледано по-горе, възприемат по сходен начин стойността на природата около Байкалск. Те нямат никаква собственост над нея, макар да имат достъп в известен смисъл до благата ѝ, и в този смисъл не могат да извлекат обменна стойност от нея. Нито пък могат да извлекат пряка потребителна стойност, имайки предвид, че проектите им, били те разсаждане на тридактилини или прокарване на екопътека, не ги облагодетелстват пряко. Единствената стойност, на която могат да разчитат, лежи в това, че проектите им допринасят за развитието на природата около града, която от своя страна може да бъде употребена за неговото постиндустриално развитие. Отвъд тази ограничена потребителна стойност, за тях природата е обаче ценност, която може да бъде опазена, развита и изложена на показ. Това личи не само в работата им, а и в начините, по които говорят за природата около града. През тази ценност те се и синхронизират към бъдещето, предложено от гържавата.

В този смисъл стойностите/ценностите са форма на изграждане на смисъл. В анализа на антрополога Дейвид Гребър ценността (*value*) е „начинът, по който действията стават значими за [социалния актьор], като се инкорпорират в по-голяма социална тоталност – дори и в много от случаите въпросната тоталност да съществува само във въображението на актьора“ (Graeber, 2001: xii). Аз виждам труда на моите събеседници като сходен начин да придатат настояща стойност на някогашните си професионалните кариери и настоящото си положение в западащ моноград, като се синхронизират с тоталността на уж неизбежното бъдеще, предлагано от държавата.

Обратно в градината: за политиките на край/градската природа

Въобразеното бъдеще, предложено от властите и прието безкритично от хора като Сергеев и Елена Дмитриевна, е най-вече абстракция, но тя има своите конкретни измерения (речи, закони, градоустройствени планове) и се изработва в конкретни места (офисите на местните и федералните власти, фестивалните пространства в центъра на града, територията на бившия БЦБК). Сред тези конкретни места са и музеят на Сергеев и градината на Елена Дмитриевна. Градината е от основен интерес в настоящия анализ, защото тя не просто репрезентира определено разбиране природата (както прави музеят), а активно участва в процеси по възстановяването на ендемични популации. Елена Дмитриевна не само отглежда домати и копър като много от своите съграждани; тя отглежда ендемити и застрашени видове, които по-късно връща в естествената им среда.

Ако градините са прозорец към света (Stern, цит. по Stoetzer, 2022) то какъв свят ни показва градината на Елена Дмитриевна? Тук е важно да се отбележи, че не всички градини са създадени еднакви. И все пак, независимо дали става дума за някогашните имперски ботанически градини, малките „градини на бедните“ в Западна Европа преди век или за съвременните мултикултурни берлински градини, всички те са проекти, обвързани с конкретни социалнополитически проекти (пак там: 70–76). Градината на Елена Дмитриевна също представлява своеобразно обвързване с държавата и предложеното от нея бъдеще, като почти буквално го „опитомява“, като го пренася в пространството на собствения си дом и превръща абстрактното говорене за екотуризъм и зелено бъдеще в конкретни проекти за защитата и размножаването на ендемит от Червената книга на Руската федерация.

Тук реферирам към относително установената антропологическа употреба на *опитомяването* като концептуална метафора за адаптиране на абстрактни политически понятия и процеси и превръщането им в нещо познато и съвместимо

с местните контексти. Американският антрополог Джералд Крийд например използва тази концептуална метафора, за да опише как българските селяни са опитомили абстрактните идеали и държавните цели на социализма и в частност социалистическото селско стопанство, за да го превърнат „в собствено български или домашен продукт“ (Creed, 1998: 6). По сходен начин антроположката Сюзън Хелън Елисън използва понятието, за да проследи как глобалните програми за алтернативното разрешаване на конфликти (*alternate dispute resolution*) са свързани с личното и интимно преживяване на насилие и несправедливост (Ellison, 2018). В тези и други примери (Mikula, 2015; Генчева, 2015) концепцията за *опитомяване* отива отвъд ясните и очевидни наративи и се възлежда в конкретните практики за правенето и преправянето на социално-икономически договорености.

От значение е и че опитомяването имплицитно включва смяна в мащаба на анализа: от международното към националното, от националното към регионалното, а според Крийд опитомяването на социалистическите политики в българското село се състои най-вече на нивото на домакинството. Това смалвяване на мащаба не означава непременно намаляване на значимостта. Според цитираните и други автори тези процеси на опитомяване осветляват ключови динамички на общуване между индивиди и институции и хвърлят светлина върху начините, по които социополитическите идеи са в обращение на терен, както и върху споделеното социално въображаемо (*social imaginary*, вж. Castoriadis, 1987). По същия начин проектите на Елена Дмитриевна и Сергеев демонстрират начините, по които те опитомяват абстрактните понятия, свързани с постиндустриалното бъдеще на Байкалск и обръщането му към екотуризъм, като превеждат тези абстракции в конкретни практики, надявайки се, че по този начин могат да си осигурят ниша в същото това бъдеще.

Конкретният терен на тези практики са руините на днешния деиндустриализиран град и неговия материален упадък. Елена Дмитриевна, Сергеев и техни колеги се опитват да създадат някаква форма на бъдеще в Байкалск, като обвързват материалната среда на постсоциалистическия град с потенциалното му – а според тях и неизбежно – зелено бъдеще. Това дава основание да мислим за техните практики като рудерални, т.е. първите, които успяват да виреят в развалините и руините. Изследвайки конкретни места в Берлин, антроположката Бетина Щьотцер концептуализира рудералния град като такъв, в който национализмът и капитализмът са оставили негостоприемни „пукнатини“, за чието обитаване са необходими нови форми на социалност. Такива форми Щьотцер открива в множеството колективни проекти в градините, парковете и горите на града (Stoetzer, 2022). Част от концептуалния апарат на Щьотцер може да бъде пренесен и в анализа на Байкалск, чиято социална и икономическа криза се случва между един

загубен начин на живот, в който държавата е подsigурявала всичко заради градообразуващото предприятие, и едно неизпълнено обещание за блага и изобилие в постсъветска капиталистическа Русия, описана от социолога Иван Селени като „нео-пребендализъм“, т.е. система, в която дялове от държавните приходи се разпределят между „наши хора“, вместо да се реинвестират в обществените инфраструктура и развитие (Szelényi, 2013: 16–17).

В тези материални и метафорични пукнатини и руини на „имплодирани властови структури“ (Stoetzer, 2022: 7) рудералните практики чертаят път между съществуващи дуализми, предлагайки нова реконцептуализация на градската и крайградската природа. Рудералните практики „засаждат семената за бъдещи алтернативи“ (нак там: 71) и „запълват празнини“ в социалното пространство (нак там: 92) по начина, по който Елена Дмитриевна и Сергеев запълват празнината между настоящето отчаяние и обещанията на бъдещето. Подобно на хората, описани в някои от градските градински проекти на Щьотцер, техните занимания и проекти не са „просто делата на пенсионери, които са станали излишни, а са пространство за осъществяване на политики“ (нак там), било то и политика на конформизъм и пълно съгласие с бъдещето, предначертано от властите. В крайна сметка публичният ангажимент с градската и крайградската природа е политически акт.

Отвъд политическите измерения на тези проекти, и при тридактилините, и при екопътеката виждаме друга важна тенденция: инфраструктурното и концептуалното движение от града към крайградската природа, което е от особено значение, имайки предвид, че общата тенденция в света е, че „занемаряване (*neglect*), изоставяне и структурни промени [да водят] до завръщането на природата в пост-индустриалния град“ (Gandy, 2006: 69–70). Същата тенденция се наблюдава впрочем и в Байкалск, чиито градски пространства, добре поддържани от градската управа до 1991 г., в момента често са в ръцете на местните жители, в резултат на което някои междублокови пространства подивяват и са превзети от високи треви и диворасли брези и тополи, докато други са спретнати и украсени със самоделни цветни лехи, ниски оградки и боядисани в ярки цветове камъни. Това частично подивяване се вписва в случващото се в постиндустриални градове от различен мащаб навсякъде по света (примерите на Матю Ганди включват Детройт и Балтимор).

Конкретните проекти на Елена Дмитриевна и Сергеев обаче обръщат тази посока, като карат града да излезе в крайградската природа: екопътеката директно свързва гвете места, а тридактилините напускат градината, за да възстановят популациите в гората. През това отваряне на града към природата извън него –

гората в частност – двамата пенсионирани учени реконцептуализират границите между града и гората, оценностяват природата по определен начин и опитомяват постиндустриалното бъдеще, като му придават конкретен смисъл, съвместим с техните собствени експертиза, намерения и желания.

Не трябва да пропускаме също така, че представеният тук анализ се фокусира върху хора, които имат структурната възможност да участват в грантовата икономика и да синхронизират своите ценности с предложеното от властите бъдеще. Сергеев и Елена Дмитриевна притежават социалния и културен капитал, който им позволява да учредят НПО-та и да кандидатстват за грантово финансиране. Те имат не само научната експертиза, но също така бюрократичния опит и опита си в международните НПО-та, работещи в района на Байкал през 1990-те и ранните 2000-ни. Те са в крак с бъдещето, защото могат да си го позволят.

Не така стоят нещата сред други мои събеседници. Вася, например, цитиран по-горе с репликата „туризмът няма да ни нахрани“, е косвен участник в грантовата икономика само и единствено поради това, че предлага транспортни услуги на Сергеев и Елена Дмитриевна. В останалото време събира, прекупува и препродава както различни предмети (включително стари стъклени бутилки, мотор за лодка и съветски фотоувеличител), така и горски продукти (най-вече червена боровинка и блатна боровинка). Паша, един от помощниците на Сергеев, също поддържа в практиката си концептуалната граница между града и гората, в която събира билки, дивни плодове и смола, част от които заделя за лична употреба, а други препродава през хора като Вася. Двата са само част от събеседниците ми в Байкалск, за които крайградската природа е място, от което могат да се набавят конкретни продукти с конкретни потребителни и обменни стойности, независими от екоуристическото бъдеще, към което те остават безразлични или недоверчиви, или, както е ясно от репликата на Вася, напълно критични.

Заклучение

Обектите, разгледани в този текст – тръбата, градината и екопътеката – не са само символи на даден период или материален израз на определено разбиране за природата във и около Байкалск. Всеки един от тях е и конкретен инструмент или устройство за изграждането на определен свят, който все още е едва на хоризонта. Тук използвам разбирането за устройство (*device*) на Андреа Байестеро (Ballestero, 2019), която от своя страна изгражда концептуалния си апарат, съчетавайки както антропологията и изследванията на науката и технологията, така и лингвистиката и стилистиката. За Байестеро устройствата са не просто „токън

за по-големи политически и икономически контексти“ (нак там: 9), но и „високо ефективни инструменти за организирането и канализирането на технополитическа работа“ (нак там); те са „въплътени в действията на конкретни хора, но също така са сплетени от дълги истории на икономически, юридически и политически системи“ (нак там). В етнографската ѝ работа устройствата едновременно „утвърждават и дестабилизируют социални категории и институции, като същевременно предлагат начин за идентифициране на конкретните практики“, чрез които се извършва този материално-семиотичен труд (нак там); устройствата също така имат „конкретика, позволяваща ни да идентифицираме конкретни субекти, практики и места, където можем да ги изучаваме етнографски“ (нак там).

Различните проекти, разгледани в този текст, могат да бъдат поведени под тази по-обща концептуална рамка и да бъдат разбрани като устройства, с които дадени хора организират своята работа спрямо бъдещето, в което търсят да се позиционират. Формите, които тези устройства приемат, са директно повлияни от исторически натрупвания както на нивото на града, така и на нивото на личната професионална и житейска траектория. Докато тръбата между БЦБК и езерото е артефакт на изработката на консенсус около определени теории на ИЕТ и промотирането на „индустриално-вградена екология“, то градината с тридактилите и екопътеката са инструменти, с които Елена Дмитриевна и Сергеев „опитомяват“ предложеното от държавата бъдеще и се опитват да отворят в него пространство за собствената си работа.

Тези устройства служат и за остойносттаване на „природата“ около града, реконцептуализирането на нейните граници и връзките между града и крайградската природа, а също така са и начини за придаване на смисъл на света и собственото участие в него. Тоест, точно както утвърждава Байестеро, устройствата на моите събеседници служат за материалното и семиотичното създаване и преправяне на света.

Моделите, които събеседниците ми следват, съвпадат донякъде с моделите от миналото и се съгласяват с дуализма град/природа и разбирането за човешката намеса като външна. През проектите и устройствата си обаче демонстрират и известна промяна, най-вече в реконцептуализирането на границата между града и заобикалящите го гори и създаването на инфраструктура, която пробива през тази граница и я преначертава. Също така външната им намеса се различава от старите модели на ИЕТ, които целят екстрактивизъм и поне минимално контролиране на щетата, и вместо това предлагат модел на активно възстановяване на определени популации и ангажиране с природата като ценност сама по себе си.

По тези начини Елена Дмитриевна и Сергеев предварително синхронизират практиките си с обещаното от властите зелено постиндустриално бъдеще, организирано около екотуризма. Разбира се, предстои да видим до каква степен този образ на бъдещето ще бъде заменен от друг в контекста на продължаващата Руско-украинска война. Теренната ми работа приключи преждевременно през март 2022 г., около месец след началото на руската инвазия. Междувременно войната, пряко или косвено, промени животите на всички описани в този текст хора въпреки голямото разстояние, делящо ги от фронта. Малките и малко на брой протести в региона бяха потушени; няколко сгради на военни комисии бяха подпалени, въпреки че немалка част от населението по-скоро подкрепя „военната операция“; а местен единадесетокласник беше убит на фронта още през май 2022 г. В същото време части от бюджета на Иркутска област бяха пренасочени към възстановяването на инфраструктурата в окупираните части на Източна Украйна. Малкото протести срещу тези развия бяха бързо заглушени. По същия начин бяха заглушени и протестите срещу предложените законодателни промени, които биха позволили сеч без екологическа оценка в големи части на Сибир, включително в защитените зони около Байкал. Всичко това поставя под съмнение образа на зеленото бъдеще на постиндустриалния моноград и повдига въпроса дали и как ще се адаптират онези, които вече са положили труда да влязат в крак с това бъдеще.

Библиография

- Абалаков, А. Д., & Панкеева, Н. С. (2010). Особые экономические зоны туристско-рекреационного типа. *Известия Иркутского государственного университета*, 3(2), 3–18.
- Бокова, И. (2003). Човекът, природата, музеят. В М. Елчинова & О. Тодоров (съст.), *Ловци на умове. Лекции по антропология*, т. 2. (pp. 18-24). София: Нов български университет.
- Гарнизов, В. (2008). От екологичен детерминизъм към нови екологии. В В. Гарнизов, & Цв. Лазова (съст.), *Ловци на умове. Лекции по антропология*, т. 3, (pp. 11-45). София: Нов български университет.
- Генчева, Р. (2015). Направи си сам музей на социализма. *Семинар_BG*, 8. <https://seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy8/561-napravi-si-sam-muzei-na-sotzializma.html> [30.08.2025]
- Зоммер, Е. & Зоммер, Э. (2016). *Маленький оазис большой науки: история Института экологической токсикологии на Байкале*. Иркутск: Реноме.

- Кожова, О. М. (1986). Наука – производству! Решать в комплексе. *Байкальский целлюлозник*, 17(467/30.04.1986), 3.
- Лапин, Б. Ф. (сост.). (1987). *Слово в защиту Байкала. Материалы, дискуссии*. Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство.
- Островитянов, К. В., Шенилов, Д. Т., Леонтьев, Л. А., Лантев, И. Д., Кузьминов, И. И., & Гатовский, Л. М. (1954). *Политическая экономия. Учебник*. Москва: Государственное издательство политической литературы.
- Панфилов, О. (2014). Культ личности Путина: путь от топтуна до диктатора. *Крым.Реалии*. <https://ru.krymr.com/a/26709735.html/> [20.11.2025]
- Распоряжение правительства Российской Федерации № 1398-р/29.07.2014. (2014).
- Селеев, С. & Павлов, А. (2016). *Гаражники*. Москва: Страна Оз.
- Ballestero, A. (2019). *A Future History of Water*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9781478004516>.
- Breyfogle, N. B. (2015). At the Watershed: 1958 and the Beginnings of Lake Baikal Environmentalism. *The Slavonic and East European Review*, 93(1), 147–180. <https://doi.org/10.5699/slaveasteurorev2.93.1.0147>.
- Castoriadis, C. (1987). *The Imaginary Institution of Society*. Boston: MIT Press.
- Creed, G. W. (1998). *Domesticating Revolution: From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village*. Pittsburgh: Pennsylvania State University Press..
- Descola, P. (2014). *Beyond Nature and Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ellison, S. H. (2018). *Domesticating Democracy: The Politics of Conflict Resolution in Bolivia*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822371786>.
- Gandy, M. (2006). Urban Nature and the Ecological Imaginary. In N. Heynen, M. Kaika, & E. Swyngedouw (eds.), *In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism* (pp. 62–72). London and New York: Routledge.
- Gandy, M. (2014). *The Fabric of Space: Water, Modernity, and the Urban Imagination*. Boston: The MIT Press.
- Georgiev, K. Forthcoming. *Garazhniki: Gleaning, Trading, and Improvising in a Postindustrial Monotown*.
- Graeber, D. (2001). *Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams*. New York: Palgrave.

Hemment, J. (2004). The Riddle of the Third Sector: Civil Society, International Aid, and NGOs in Russia. *Anthropological Quarterly*, 77(2), 215–241. <https://doi.org/10.1353/anq.2004.0069>.

Hemment, J. (2007). *Empowering Women in Russia: Activism, Aid, and NGOs*. Indiana University Press.

Hemment, J. (2012). Nashi, Youth Voluntarism, and Potemkin NGOs: Making Sense of Civil Society in Post-Soviet Russia. *Slavic Review*, 71(2), 234–260. <https://doi.org/10.1017/S0037677900013607>.

Kochetkova, E. M. (2024). *The Green Power of Socialism: Wood, Forest, and the Making of Soviet Industrially Embedded Ecology*. Boston: The MIT Press.

Kopytoff, I. (1986). The Cultural Biography of Things: Commoditization as process. In A. Appadurai (ed.), *The Social Life of Things* (pp. 64–92). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511819582.004>.

Latour, B. (1994). *We Have Never Been Modern*. Harvard: Harvard University Press.

MacPherson, C. B. (2011). *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford: Oxford University Press.

Marx, K. (1981 [1867]). *Capital: A Critique of Political Economy* (vol. 1). London: Penguin Books.

Mikula, M. (2015). Vernacular Museum: Communal Bonding and Ritual Memory Transfer among Displaced Communities. *International Journal of Heritage Studies*, 21(8), 757–772. <https://doi.org/10.1080/13527258.2015.1020961>.

Miller, D. (2008). The Uses of Value. *Geoforum*, 39(3), 1122–1132. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2006.03.009>.

Morris, J. (2016). *Everyday Post-Socialism*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-349-95089-8>.

Munn, N. D. (1992). *The Fame of Gawa: A Symbolic Study of Value Transformation in a Massim (Papua New Guinea) Society*. Durham: Duke University Press.

Oldenburg, R. (1999). *The Great Good Place: Cafés, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. Philadelphia: Da Capo Press.

Roy, A. (2016). Public Power in the Age of Empire. In *The End of Imagination* (pp. 319–341). Chicago: Haymarket Books.

Saunders, R. & Stukov, Vl. (2010). *Historical Dictionary of the Russian Federation*. Lanham: The Scarecrow Press.

Smith, A. (2007 [1776]). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Books I, II, III, IV and V. New York: MetaLibri.

Snopek, K. (2015). *Belyayev Forever: A Soviet Microrayon on its way to the UNESCO List*. Berlin: DOM publishers.

Stoetzer, B. (2022). *Ruderal City: Ecologies of Migration, Race, and Urban Nature in Berlin*. Durham: Duke University Press.

Strange, C. (2019). *Monotown: Urban Dreams Brutal Imperatives*. San Francisco: Applied Research and Design.

Sundstrom, L. M. (2005). Foreign Assistance, International Norms, and NGO Development: Lessons from the Russian Campaign. *International Organization*, 59(2), 419–449. <https://doi.org/10.1017/S0020818305050149>.

Szelényi, I. (2013). *Poverty and Social Structure In Transitional Societies: The First Decade of Post-Communism*. Sofia: Zhanet 45.

Tsing, A. (2013). Sorting out Commodities: How Capitalist Value is Made through Gifts. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 3(1), 21–43. <https://doi.org/10.14318/hau3.1.003>.

Viveiros De Castro, E. (2012). Immanence and Fear: Stranger-Events and Subjects in Amazonia. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2(1), 27–43. <https://doi.org/10.14318/hau2.1.003>.

Yurchak, A. (2005). *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.

Благодарности: Този текст стъпва върху откъси от дисертацията ми. Теренните и архивни изследвания за цялостния изследователски проект, продължил между 2019 и 2022 г. в Петербург, Москва и Иркутска област, бяха подкрепени в различни периоди от фондация Wenner-Gren Foundation, Обществото за визуална антропология към Американската антропологическа асоциация и Асоциацията за славянски, източноевропейски и евразийски изследвания (ASEEES). Благодарен съм също така на менторите си в Райс и най-вече на членовете на дисертационната ми комисия, както и на всички събеседници, приятели и колеги в Сибир.

Биографична справка: Константин Георгиев е антрополог, който в момента работи върху полицейско насилие и се интересува от насилието и неговите излишъци и нормализация. Има докторантура по социокултурна антропология от

университета Райс (Хюстън, Тексас) с дисертация върху съвременните житейски проекти на кохорта от пенсионирани съветски учени в Източен Сибир. Някои от скорошните му публикации включват “Real cameras, unreal things: Image-making and ethnographic insight” (2024, *Visual Anthropology Review*) and “Garazhniki: gleanings, trading, and improvising in a postindustrial monotown”. Извън академията има опит като сценарист, факт-чекър и изследовател за телевизионни и филмови документални продукции; бил е и асистент продукция и интервюирац в подкаста Technoscience на Society for the Social Study of Science (4S). Също така е бил стипендиант на Центъра за академични изследвания в София и на Българо-американската комисия „Фулбрайт“.

Short bio: Konstantin Georgiev is an anthropologist currently working on police violence and broadly interested in violence and its excess and normalization. He holds a PhD in sociocultural anthropology from Rice University (Houston, TX, USA) with a dissertation on the contemporary life projects of a cohort of retired Soviet environmental scientists in Eastern Siberia. His recent publications include “Real cameras, unreal things: Image-making and ethnographic insight” (2024, *Visual Anthropology Review*) and “Garazhniki: gleanings, trading, and improvising in a postindustrial monotown”. His experience outside of academia includes work as a writer, fact-checker, and researcher for film and TV documentaries and assistant and interviewer for the Technoscience podcast of the Society for the Social Study of Science (4S). Formerly, he was also a postdoctoral fellow at the Center for Advanced Studies and a grantee of the American-Bulgarian Fulbright Commission.

E-mail: kgeorgiev@nbu.bg

ORCID: 0000-0001-5197-3193